

18. EGY REGIONÁLIS KÖZPONT MODERNIZÁCIÓS PROBLÉMÁI – PÉCS PÉLDÁJA

Rácz Szilárd

Bevezető

A nagyvárosok területi fejlődésben játszott szerepe – napjaink térformáló erőinek domináns városi koncentrációja miatt – egyre erősödik, miközben az erőforrásokért folyó küzdelem fokozza a nagyvárosok közötti konkurenciaharcot. A városversenyre felkészülni, előnyökre szert tenni a versenytársak fejlődési pályájának (irányának, stratégiájának) alapos ismeretében lehet. Jelen munka témája egy permanensen átalakuló régióközpont, Pécs jövője és szerepe a magyar, illetve a közép-európai városhálózatban. Az írás nem egy értéksemleges leíró elemzés, hanem a modernizáció, a terület- és településfejlesztés szempontjából érzékeny és vitatott pontokat vizsgáló értékelés. Kezdetre egy, a közép-európai nagyvárosok gazdasági és térszervezési potenciálját áttekintő kutatásnak.

Csomópontok a térben

A globalizáció¹ és az urbanizáció újabb ciklusai változásokat sürgetnek a területfejlesztési politikában is. Az Európai Unióban az elmúlt évtizedben egyre nagyobb súlyt kapott a sokáig elhanyagolt városfejlesztés, a városhálózat megerősítése. Ennek oka, hogy a városokban koncentrálódik a tőkejavak, illetve a humán erőforrások nagy része és ezáltal a teljesítmény is a városokban jelentkezik; ezzel párhuzamosan viszont egyre jobban támaszkodnak szűkebb (integrált) környezetükre. A fejlesztéspolitikai döntés, a hatékonyság és a méltányosság közötti választás érzékelhetően eltolódott a versenyképesség felé, ez pedig koncentráltabb beavatkozásokat sürget a fejlődés jövőbeni motorjaira, a városokra, városrégiókra alapozva (*Enyedi 2003, Horváth 2007, Faragó 2006, Rechnitzer 2007*). Az európai városhálózat új szerepkörökkel gazdagodik, átalakulóban van. Kelet-Közép-Európa nagyvárosai integrálódtak e rendszerbe, de pozícióik

¹ Globalizáció: a globalizáció és a lokalizáció szavak összeolvadásával létrejövő többféle képpen – pl. szociológiai, regionális gazdaságtani, marketingstratégiai kontextusban – értelmezett fogalom.

(egymással szemben is) veszélyben vannak megfelelő fejlesztési stratégiák és programok nélkül.

A nagyvárosoknak vannak-e régióik, avagy a régiók rendelkeznek kijelölhető központtal? A kérdés nemcsak a regionalizáció és a regionalizmus fogalmi elválasztására, de a nyugat-európai és a posztoszocialista országok területpolitikai elveinek megkülönböztetésére is alkalmas lehet. Nyugat-Európában a térségi központok egy hosszú (történelmi) evolúciós folyamat eredményeként épültek ki, funkcionális gazdagodásuk és erőforrásaik gyarapodása régiójukkal szoros kölcsönhatásban alakult, így a regionalizmus intézményesülése idején – a régiók kialakításával, a közigazgatás átalakításával – a régióközpontok² megnevezése többnyire egyértelmű volt. A regionális decentrumok, később városrégiók támogatása a nemzeti struktúrapolitikák meghatározó elemévé váltak, számos eredményt elérve. Kelet-Közép-Európa országaiban az uniós tagságra való felkészülés idején vált egyre fontosabbá a régiók és központjaik kijelölése. A lehatárolásokat élénk vita kísérte (kíséri), ami egyrészt történelmi tényekből, másrészt politikai pozícióharcokból fakadt. Számos helyen (pl. Románia, Bulgária) megkérdőjeleződött a potenciális központok vezető szerepe (Horváth 2007).

A magyar városhálózat kizárólag történelmi kontextusban értelmezhető: a Trianon átrajzolta struktúráján jelentős átalakítások történtek a szocialista időszak ideológiával átfűtött városfejlesztéseinek következtében, majd a rendszerváltást követően eluralkodó „területi” szemlélet száműzte az átfogó város- és településpolitikát, az atomizálttá váló önkormányzati szerkezet kialakulása számos kárral járt. Napjaink társadalmi-gazdasági folyamatai egyaránt feszítik a közigazgatás és a fejlesztéspolitika rendszerét. A reformok igénye (decentralizáció, posztjóléti állam) mindenhol felmerül, nem mindegy azonban, milyen elővigyázatossággal hajtják azokat végre. A törvények módosítása jellemzően politikai konszenzust kíván, hatásuk pedig jelentősnek ígérkezik.

Modernizáció az államszocializmusban

Pécs és térsége gazdasági lehetőségeit a fordulat éveitől a rendszerváltásig a szocialista fejlesztéspolitika határozta meg. A központi gazdaságpolitika az 1950-es években iparpolitikai eszközökkel – elsősorban nehézipari nagyberuházások telepítésével – nagyszámú ipari gócpontot kívánt létrehozni egyrészt a nagyvárosokat, másrészt új, iparszegény körzeteket preferálva. Ez az ipari decentralizációs politika a hagyományosan domináns könnyűipari struktúrájú pécsi térséget nehézipari fejlesztési körzetként definiálta. Az adminisztratív szerepkörrel rendelkező Pécs és az „új” szocialista iparváros, Komló jelentős beru-

² Regionális központok azok a nagyvárosok, amelyek méretük és földrajzi elhelyezkedésük miatt nagy kiterjedésű, 1–3 milliós népességű területi egység (régió) közigazgatási, ipari, közlekedési központjának szerepét töltik be. Ezek a városok kiemelkednek környezetükből, régiójuk erőforrásai népességarányuknál magasabb mértékben koncentrálnak bennük (Horváth 2007).

házásaira a Mecsek erőforrásaira alapozva került sor. A Dunai Vasmű kokszelését biztosító feketeköszén ugyanis egyedül a Mecsekben fordul elő.

Az iparpolitika feladatai az 1950-es és 1960-as években elsősorban az ipari bázis kiépítéséhez, a társadalmi és ellátási problémák kezeléséhez kapcsolódtak. A kiemelt fejlesztéseket az Országos Tervhivatal központi szervei irányították, a centralizált döntéshozatalba és megvalósításba a helyi szervezeteknek nem volt beleszólásuk. Az 1950-es évek elején az összesen 43 ipari termeléssel foglalkozó vállalat közül – ebből 20 miniszteriális szinten irányított nagyvállalat, 13 helyi (tanácsi) irányítású iparvállalat és 10 kisipari termelőszövetkezet működött a magánkisiparosok mellett – a Pécsi Szénbányák volt a legnagyobb gazdasági szervezet a városban. Gyorsan fejlődő ágazattá vált az uránbányászat is, az érc kitermelése 1955-ben indult meg a szovjet irányítású vállalatnál (*Kaposi 2006*). A bányavállalatokra hagyományosan városüzemeltetési feladatok (infrastruktúra- és ellátási politika) is hárultak. A termelésnövekedés mögött társadalmi-ellátási problémák is meghúzódtak: a fejlesztés más ágazatok elöl elszívta a munkaerőt, a bázis mellett nem épült ki a szükséges lakásállomány és települési alapinfrastruktúra, illetve sokáig nem volt megoldott a nők foglalkoztatása. Az egyre növekvő bányászhiányt béremeléssel és tömeges lakásépítéssel kompenzálták, valamint – továbbra is központi döntéshozatallal – sor került a női munkaerőt felszívó fejlesztésekre.

Az 1968. évi új gazdaságirányítási rendszer, a bányászat szerepének részleges visszaszorulása és az energiastruktúra szükségessé váló modernizálása lépéskényszerbe hozta a megyei vezetést. Az 1969-es „reformkoncepció” (*Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai 1969*). komoly előrelépésnek tekinthető. A tervezők felismerték, hogy a bányászat már nem tölti be a fejlődés motorjának szerepét, az egyoldalú iparszerkezet hátrányait csak egy több lábon álló hosszú távú stratégia oldhatja. A dokumentum egy lehetséges irányként területileg differenciált szerepkört vázolt a megye városainak, ez a helyi adottságoknak jórészt megfelelt, a vezetés mozgásterét is figyelembe vette. Felmerült hosszabb távon olyan lehetséges húzóágazatok letelepítése, mint a vegyipar, a műszer- és gépipar. A koncepció fő célkitűzéseit (diverzifikáció, új húzóágazat letelepítése) nem sikerült elérni. Néhány kisebb jelentőségű kapacitás kihelyezésére került csak sor.

Az iparpolitika mozgásterére ekkor nem a gazdaság és társadalom érdekein alapult, hanem a helyi-központi pártvezetés és a nagyvállalatok alkuerején (*Barta 2002*).

A koncepció revíziójára csak 1979-ben került sor. Az erőteljes külgazdasági orientáció, a szénbányászat visszafejlődése, az új iparágak jelentéktelen beruházásai külön-külön is okkal szolgálhattak a fejlesztések újrafogalmazására. Dinamikus fejlődést egyedül a könnyűipar mutatott (*Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányelvei 1979*). A terv a meglévő ipari bázisra alapozva kívánt fejlesztést eszközölni, nem számolt a bányászat további visszaesésével. Az

ipari termelés tovább csökkent, a telepített ipar nem épült be a helyi gazdaságba, alacsony feldolgozottsági fok jellemezte. Az 1984-es felülvizsgált koncepció (Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól 1984) a központi Liász-program keretében megvalósuló rekonstrukciótól várta a bányászat újjáéledését, más területeken az exportképes tevékenységek, a termelékenység és a feldolgozottság növelését szorgalmazta. A terv 1969-hez képest sokkal kevésbé volt reform jellegű, a megyei vezetést követő gondolkodás jellemezte. Megjelentek viszont benne a diverzifikációs törekvések, az erősebb piaci orientáció és egyes hatékonysági követelmények. Az 1980-as évek végére egyértelművé vált a szocialista iparpolitika tarthatatlansága. Ekkor fogalmazódott meg először a bányászat leépülésének elkerülhetetlensége és a kiútként szolgáló szerkezetváltási stratégia: új iparágak, ipari parkok létesítése, munkaerő-átképzés, infrastruktúrafejlesztés. A problémákkal való szembenézés, a proaktív cselekvés elmulasztásának következménye a rendszerváltozás kríziseiben mutatkozott meg (Lux 2006).

Revitalizáció a piacgazdaságban

Baranya ipargazdasága a rendszerváltozás után „átmeneti” csapdába került. Annyira nem volt fejlett, hogy megőrizze addigi ipari dinamikáját, annyira viszont igen, hogy az állandó forráshiánnyal küszködő állami fejlesztéspolitika jó részt elkerülje. Gazdaságszerkezetében radikális fordulat játszódott le a kilencvenes években, a szerkezeti válság a 90-es évek dezindusztrializációjában teljesedett ki és a szocialista ipar eltűnésével járt. A korábban kiemelt ipari központú Baranya 2001-ben az ország legalacsonyabb egy főre jutó megyei ipari termelési értékét produkálta. Pécs jelentős nehézipari és tradicionális könnyűipari ágazatai leépültek. A kilencvenes években elolvadtak a korábbi nagyvállalatok. Az 1990-es évek első felében nem működött semmiféle fejlesztéspolitika, a legfontosabb hatóerő a privatizáció volt. A kevés „túlélő” nagyvállalat (dohánygyár, sörgyár) ekkor került külföldi tulajdonba, de ekkor telepedett meg néhány multinacionális cég (Nokia, Ensto, Hauni) is Pécsen.

Pécs gazdaságának szerkezete a 90-es évek közepére a gazdasági erők kényszerének és az országos ágazati-vállalati döntések nyomására jelentősen átalakult, az FDI beáramlás gyökeresen megváltoztatta a tulajdoni szerkezetet, a hagyományos termékek előállítását szelektív módon változott. A város gazdaságának területi kapcsolatrendszerét újrendeződt a szerkezet- és érdekváltás hatására. Elmondható, hogy Pécs gazdasági potenciálja és nagyságrendje ellenére, valószínűleg gyenge kooperációs kapcsolatainak betudhatóan azóta is mérsékelten jelenik meg az exportpiacokon. Pécs 1995. évi városfejlesztési koncepciója az új hajtóerőknek megfelelően, helytállóan értékelte a megyeközpont új területi munkamegosztásban elfoglalt versenypozícióit. Fejlődési scenárióit a városfejlesztés belső erőforrásaira alapozták. A dokumentum értékelése szerint Pécs iparilag hanyatló terület, de a legdrasztikusabb pontokon már túljutott. Igen fon-

tos megállapítása, hogy a városban a 80-as évek eleje óta egy mennyiségi terciarizáció folyamata zajlik, mely a 90-es évek elejétől – részben piaci, részben kényszerű szerkezet- és szervezetszervezmódosulási okok miatt – egyre több területen minőségi fejlődési folyamatba váltott. A szerkezeti átrendeződést viszont – az alakító folyamatok kényszerűsége, spontaneitása, a városi jövőkép, stratégia és menedzselés hiánya miatt – belső aránytalanságok (hiányok) terhelik. A terciarizációt tehát egyértelműen követő típusú fejlődés jellemezte, multiplikátor hatás érvényesülése nélkül. A fejlesztési stratégiában első helyen szerepel a tudásigényes gazdaság, a kooperáció-partnerség, a technológiaigényes, innovációorientált gazdaság mint a minőségi megújulás lehetősége. Stratégiai eszközként az ipari park, fejlett technológia telepítők kedvező fogadása, egyetemi K+F háttér kiépítése, technológiai centrum, inkubátorház, vállalkozásfejlesztés adódtak. E dokumentum tartalmazza a pécsi „kulturális ipar” első írásos említését is. Lehetséges klaszterként hármat említ: technológiaigényes feldolgozóiparit, turizmust, illetve élelmiszeriparit (Horváth 1995).

A megyei területfejlesztési koncepciók a piacgazdaságban már a modern tervezésnek megfelelően épültek fel (helyzetértékelés, SWOT-analízis, fejlesztési koncepció). Az első koncepció felismerve a megye „kvázifejlettségét” infrastrukturális (elsősorban elérhetőségi), reindusztrializációs és modernizációs feladatokat vázolt (Hrubi 1996). Három évvel később sor került a korábbi terv értékelésére és átfogalmazására. 1996 óta mind a hét prioritás és mind a 31 program esetében történt előrelépés, összességében azonban Baranya országon belüli helyzete enyhén romlott a különböző megyei mutatók tekintetében. Az innovációs rendszer három stratégiai hiánypontjaként a program az innovációs szerkezet (gyártmány- és gyártásfejlesztés, K+F), a piaci-marketing szervezet és a finanszírozási rendszer elégtelenségét emelte ki. A stratégiában 1996-hoz képest csak négy ponton történt változtatás: sor került a 31 program fontossági sorrendjének kialakítására; a minőségi-mennyiségi helyett döntően a minőségi vállalkozás és gazdaságfejlesztésre helyeződött a hangsúly; deklarálódott a komplex, megyei szintű intézkedések elsőbbsége; fontosabb szerepet kapott a regionális együttműködés. A fejlesztési stratégiában már önálló operatív programok is megjelentek (Hrubi 1999). A megyei tervek 2003-as felülvizsgálatát (Hrubi 2003) leginkább a közelgő EU-csatlakozás indokolta. Változás csak a program struktúrájában és némely operatív program esetében történt, a célok és prioritások továbbra is a 96-ban elfogadottak maradtak. A kialakítható klasztereknél a kulturális mellett, az aktuális folyamatok hatására ekkor jelent meg az egészségipari klaszter fejlesztésének gondolata.

A pólus program és az újraiparosítás

Mint a bemutatott fejlesztési dokumentumokból is érzékelhető, a térség a rendszerváltás relatív vesztesének tekinthető. Periférikus helyzete, közlekedési kapcsolatainak fejletlensége máig megakadályozták új növekedési pályára állását.

A kibontakozást a helyi gazdasági erő hiánya és a közvetlen külföldi tőkeberuházások elmaradása is hátráltatja. Megfigyelhető a gazdasági szerkezet dezindusztrializációja, amely egyben a potenciális kitörési pontok meghatározásának lehetőségét is magában hordozza. A területi potenciál gyengeségeiből előnyt kovácsolva, növekedési tényezőkké alakítva a további terciarizációban kereshető az új térségi fejlődés. Új fejlődési irányt jelenthet a kultúripar, amely stratégiai fő elemét képezi az Európa Kulturális Fővárosa címre beadott és elnyert pályázat. Természetesen a termék-szolgáltatás kombinációk miatt az említett tevékenységekben az ipar kifejezés leginkább szlogenszerű, hiszen a kultúripar esetében nincs szó ipari termelésről. Ezek az adottságok jól egyeztethetők a kormányzat új fejlesztési stratégiájával, az ún. pólus programmal. A pólus koncepció a francia iskola mintájára növekedési (versenyképességi) gócban gondolkodik, bár hazánk esetében kiegészül bizonyos fontos fejlesztési funkciókkal is. A pólus koncepció tág értelemben egy olyan koncentrált stratégiai akcióegység, amelyik a város és rajta keresztül környezetének kitörési lehetőségét fogalmazza meg. Ezt Pécs esetében három rugalmas módon változtatható és fejlődő szakterületen kívánják realizálni, nevezetesen az egészségiparban, a környezetiparban és a kulturális iparban. Mindhárom irányban kiemelt szempont a területi, klaszterszerű működés, amely magába foglalja a kutatástól a technológiafejlesztésen át a termék-, és szolgáltatásfejlesztést, a hazai és exportértékesítés teljes láncolatát (Pécs, az életminőség pólusa 2005, *László* 2006).

A régióközpontok fejlődésében számos országban fontos szerepet játszottak a növekedési pólus koncepciók, mint a decentralizációs politika legfőbb eszközei. A pólus stratégia alkalmazásának lényege, hogy a regionális fejlesztési támogatásban részesített befektetéseket csak korlátozott számú helyszínre irányítják a térszerkezet modernizálását szolgáló tervszerű koncepció részeként, elősegítve a gazdasági aktivitás és a regionális életszínvonal emelését. A regionális központok fejlesztésében az egyes országokban megannyi sajátos szempont is kirajzolódik, többnyire azonban egyértelmű: a régiók döntő többségében a legnagyobb város a régió központja, vagyis a koncentrált beavatkozások helyszíne.

A tapasztalatok alapján azok a pólus városok sikeresek, amelyek képesek a pólus stratégiájukban specializálódni. A kérdés tehát: mi Pécs specialitása? A város számos történelmi ipara közül pl. az orgonagyártás is ilyen volt. Az utóbbi évtized számos kelet-európai templomépítésében, orgonarekonstrukciójában mégsem történt kísérlet arra, hogy pécsi vállalkozás is részt vegyen. A jövedelemtermelő ipari specialitás – úgy gondolom – nem kizárólag csúcstechnológián és high-tech szektoron alapulhat, erre jó példa a dán Lego. Egy ilyen iparág Pécs gondjait nem oldaná meg, de hasznosítható erőforrásait és gazdaság szerkezetének sokoldalúságát növelné.

A pólusszerű működésért tenni kell: tudatos területi koncentrációra, konkrét tevékenységekre és hosszú távú működésre kell törekedni. Amennyiben ezeket betartva épülnek a pólus iparágak, bármelyik befutó lehet. Félő azonban, hogy

egy működő ágazat helyett három potenciális iparágkezdemény épül ki, ezért a három pillér erőviszonyát a jövőben tisztázni kell. Ma még nem látni konkrét gazdasági szereplőt a kulturális és az egészségiparban, egyedül a környezeti pillérnek van tudással és érdekeltséggel rendelkező, az új iránt elkötelezett gestora. Az iparágak növekedése pedig csak gazdasági szereplőkön keresztül mehet végbe. Ha valamelyik iparág beindul (know-how keletkezik), a kockázati tőke megjelenésére azonnal számítani lehet. Globálisan és széleskörűen versenyképes környezet-, illetve egészségiparhoz kicsi ország (és kicsi város) vagyunk. Bár utóbbinak volt vidéken is működő előzménye – pl. Medicor Művek (röntgengépgyártás). Olyan szegmens kell, amelybe multinacionális vállalat nem akar, nem tud belépni. Ilyen profitabilis lehetőség például a meddőségi centrum, amelyre az európai demográfiai jellemzőkből következően nagy a látens kereslet, és birtokunkban van a megfelelő szaktudás és infrastruktúra.

A francia pólusokban a működőképes városkapcsolatok határa 2–300 km. E tapasztalatok alapján a magyar pólusoknak fokozottan – egymástól nagymértékben diverzifikáltan – kell specializálódniuk. A rendelkezésre álló tudás és források alapján városokként legfeljebb egy iparág kiépülése várható.

Pécs esetében bármelyik pólus iparág lehet befutó. A kulturális ipar esetében kérdéses, hogy el tudná-e tartani a várost, potenciálja ugyanis ismeretlen. A londoni és pekingi magyar kulturális hetek tapasztalatai szerint rendkívül drágán, de komoly érdeklődést lehet kelteni. Pécsnek az EKF éve után – kihasználva a megnőtt ismertséget – meg kell próbálnia elfogadható szinten továbbvinni („fenntartani”) kultúriparát, ami jelentős források nélkül nem lehetséges. Remélhetőleg a kulturális ipar 2010 utáni finanszírozása nem hárul teljesen a városra, idegen forrásai ugyanis folyamatosan nőnek és napjainkban is számottevő terhet jelentenek.

Magától a körülmények – viszonylag nagyobb részének – alakításától nem várható, hogy a tudáscentrumok önműködővé válnak. A tevékenységek újdonságából és kockázatából következően nem szabad magára hagyni ezeket a projekteket, ellenkező esetben nem számíthatunk fenntartható működésre.

Az újraparosítás szükségszerű kulcselemei:

- hazai tudásra (egyetemekre, kutatóintézetekre) építve,
- hazai irányítású iparosítással,
- magyar tulajdonban.

Az újraparosítás szükségszerűen termelékenységnövekedéssel jár együtt, ami viszont kevésbé foglalkoztatásbővítő. Emiatt kerülnek a beavatkozások homlokterébe a foglalkoztatásban ma is meghatározó kis- és középvállalkozások. A „magyar” pólus koncepció azért alapvetően nagyvárosi kérdés, mert a kkv-k ott jelennek meg koncentráltan. A szakosodás hosszú távú termelési biztonságot és nagyméretű rendszereket igényel. A magyar kkv-k csekély része alkalmas a pólusokban való szerepvállalásra, és semmiképpen sem egyénileg, hanem hálózatba szervezve. Ennek oka az, hogy a magyar vállalkozók (tulajdono-

sok) leginkább jövedelemoptimalizációt folytatnak, rövid távon gondolkodva. A keletkező jövedelmet elfogyasztva nem keletkezik tőkefelhalmozás. A pólus életképességének másik alapfeltétele az együttműködés. A programokban a részvételre képes vállalkozásokat szervezeten kell támogatni. Ha úgy véljük, a kooperáció hiánya a magyar mentalitás része (pl. agrártermelői tüntetések egy jó mezőgazdasági évben is), akkor a széles partneri körben működő pólus is csak illúzió marad. Ebben az esetben a programot (iparágakat) néhány vállalkozás fogja életben tartani és később talán a szervezeti és működési fejlődés jó példaként szolgál.

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a nagyvárosok, agglomerációk foglalkoztatási szerepe egyre meghatározóbb, kiemelten a szolgáltató szektorban. Vajon a magyar nagyvárosokban hogyan tudnánk szolgáltatás alapú fejlődést beindítani? Legegyszerűbb helyzetben a jövedelem alapú növekedés keltette szükséglet adhat lökést. A bérnövekedés gazdasági növekedést fékező hatása miatt a jövedelmek gyarapodása viszont a termelésbővítésre és a termelékenység-növelésre hárul, amely ismét felveti az újraparosítás kérdését. Magyarországon többnyire a primer és szekunder szektor gyengesége vezetett a magas szintű terciarizációhoz, emiatt a szolgáltató szektor minőségi fejlődése nem következhet be spontán, tudatos állami intézkedések nélkül.

Magyarország ipari termelésének meghatározó részét néhány multinacionális cég állítja elő. Ezek importfüggősége jelentős. Az olyan iparágak, mint a gépjárműgyártás bármikor nehéz helyzetbe kerülhetnek, jövedelmezőségükre pl. a klímaváltozás is komoly hatással lesz. Közép-Európa az autóipar új fejlődési góca, az újraformálódó térség gazdasági növekedésének fő mozgatórugója, de sok régióknak ez az egyetlen fejlett ágazata, ami egyoldalú és sebezhető gazdaságot sejtet.

Pécsen és térségében kevés számú nagyvállalat működik, ezek kivétel nélkül külföldi tulajdonú társaságok. Az Elcoteq a város legnagyobb gazdasági foglalkoztatója, igen mobil termelési rendszerekkel dolgozik, munkaerőigénye erősen változó – ezért magas a bérelt munkaerő aránya. Az erős nemzetgazdasági kontrollnak (és lefölözésnek) kitett iparágak – pl. a dohányipar – nem tölthetnek be húzóipar szerepet egy nagyvárosban. A zöldmezős beruházások az ezredfordulóig voltak jellemzőek, azóta a barnamezős, egymást váltó beruházók kerültek többségbe. Pécs több külső erőforrást már nem tud szerezni. A kormány megállapodással kötött beruházások, pl. a járműgyártásban (Kecskemét-Mercedes) a várost fekvése miatt nem fogják elérni. Jelenleg tehát az egyetlen lehetőség a pólus program.

Kihaszínlatlan előnyként értékelhetjük a városban meglévő tudásbázist. A tehetetlenség olyan szintű, hogy nem jelent komoly ipartelepítési tényezőt Magyarország legnagyobb (vidéki) felsőoktatási intézménye. A helyi szellemi, politikai, gazdasági elit tevékenységét többnyire koncepciótlan sodródás jellemzi – amire nemcsak a médiából, hanem numerikus adatokból is következtethetünk.

A pólus program érdekessége, hogy a főváros is szerepel benne. A decentralizáció, az ellenpólus stratégia hangsúlyozása szempontjából talán szerencsésebb lett volna Budapestre külön programot kreálni. Hiszen a fővárosi pólus nem átfogó város- és gazdaságfejlesztési program, Budapest nem a magyar nagyvárosokkal versenyzik, szerepköre nem csak szűkebb térségére terjed ki, mint a „vidéki” pólusoknak. A programban tehát sajátosan összerosódott két törekvés: a régióközpontok építése és a globálisan versenyképes fővárosi agglomeráció. Budapest fejlesztése mellett szól, hogy hazánkban az innováció mindig a településhierarchia mentén felülről-lefelé terjed, a főváros híd- és kapus szerepe nélkülözhetetlen az ország modernizációjában. Ha jobban belegondolunk, a fővárosi az egyetlen kritikus tudásalapú tömeggel³ rendelkező agglomeráció Magyarországon.

Újraiparosítás és városhálózat

Kelet-Közép-Európát történelmileg szinte minden téren megkésetttség jellemzi. A lassú terjedés megmutatkozik az ipar és az urbanizáció esetében is. A megkésettiségből következően nincs akkora tőkeakkumuláció, mint a fejlett nyugat-európai államokban, ennél fogva pedig nem képződhet jelentős számú és globálisan versenyképes innováció. A fenntartható gazdaság mindaddig álom marad, ameddig nem a világszintű újdonságokra koncentrálnak az újraiparosítás hangsúlyozásakor. Az újraiparosítás vagy az ipar egyébként sem tartozik a területfejlesztői körök szokincsenek gyakran használt fordulatai közé. Nevezhetjük akár tabutémának is. A csekély számú hazai ipari kutatásnak is csak kisebb része vizsgálja az ipari növekedés problémáit. A kormánynak, a gazdasági tárcaának nincs önálló iparpolitikája, azzal csak az általános gazdaságfejlesztésen belül foglalkoznak. Míg Magyarországon sem programszerű kutatások, sem a területfejlesztési politika nem foglalkozik az újraiparosítás térformáló lehetőségével, addig a környező országokban és a fejlettebb államokban erre mind a tudomány, mind a politika sokkal nagyobb figyelmet fordít. Feltehetően okkal tesznek így.

Az újraiparosítás egy erőteljesen fókuszáló fejlesztéspolitikát igényel. A méretek és funkciók alapján külön kell választani a közép- és a nagyvárosokat. Előbbiekben a hagyományos iparosítás a megfelelő stratégia, ez alatt nem a kéményes ipar, hanem a közepes képzettségű munkavállalókat tömegesen alkalmazó nagyfoglalkoztató megjelenését értem. Utóbbiakban eltérő koncepció követése indokolt. A nagy tudással és kevés foglalkoztatottal működő tudásgazdaság kiépítésére egyedül a nagyvárosokban jelentkezik megfelelő potenciál. Ez indokolja a kategorizálást. A városok besorolása az öt legnagyobb és a százezer fő alattiak esetében egyértelmű. Kevésbé jelentős kérdés annak megválaszolása, ki tartozik a középvárosok közé. Nagyobb dilemma Székesfehérvár, Nyíregyhá-

³ Bővebben lásd *Varga* (2004).

za és Kecskemét elhelyezése. Erre tulajdonképpen a pólus program ad választ: Székesfehérvár Veszprémmel együtt alkalmas a pólusfejlesztésre.

Pécsnek fel kell ismernie helyét és szerepét Magyarországon, illetve Közép-Európában. Talán nem szerencsés (megpróbálni sem) Kolozsvárral, Temesvárral, Kassával versenyre kelni. Kolozsvár Bukarest után a második legnagyobb romániai város, közlekedési csomópont és mindig egy (kül)önálló Erdély központja volt, ahol ma több száz számítástechnikai cég működik. Temesváron látható eredménnyel (Bukarest után ott dolgozik a legtöbb ipari foglalkoztatott), hosszú ideje működik tudatos iparfejlesztési stratégia. Kassa kiemelkedő jelentőségű ipari központ, több országos intézmény – pl. az alkotmánybíróság – székhelye. Ezekkel a „valódi” nagyvárosokkal felesleges rivalizálni, ugyanúgy, mint a Dél-Dunántúlon Kaposvárnak Péccsel.

Pécs, a Dunántúl legnagyobb városa egy permanensen átalakuló régióközpont. Történelme folyamán változó felsőfokú (igazgatási, kulturális, vallási, gazdasági) funkciókkal rendelkezett. Napjainkban a Dél-dunántúli régió informális székhelye és tényleges központja.

Magyarországon a regionalizált irányításnak számos előzménye volt – pl. Monarchia dekoncentrált intézményei (kamarai rendszer, tankerületi felügyelőség), tervezési-gazdasági körzetek, Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió 1971 stb. –, amelyekben Pécs rendre kitüntetett szerepet kapott. A települések osztályba sorolására most is szükség van, de nem az újraelosztás, hanem a funkciótelepítés miatt. Ez lenne a „regionális reform”, amitől azonban mindenki óvakodik. Magyarországon a régióközpont és a nagyváros fogalom használatát át kell értékelni.

Regionális centrum gazdasági, foglalkoztatási és szolgáltatási funkció nélkül nem létezhet. Egy városnak viszont lehetnek regionális funkciói formalizált, közigazgatási régiók nélkül is.

A pólusfejlesztés tovább kívánja erősíteni Pécs gazdasági szerepét a Dél-Dunántúlon. Amennyiben mégsem sikerül a város gazdaságszerkezetének megújítása, új húzóágazat beindítása, úgy elképzelhető egy dekoncentráltabb városfejlődés, amelyben az újraparosítás más, kisebb városokat (pl. Kaposvár, Dombóvár) érint. Pécs igazgatási, ellátási, kulturális és szolgáltatói potenciálja ezzel nem változna, a legnagyobb város, a régió központja maradna. A pólus negatív foratókönyve alapján és a sikerben bízva is Pécsnek a regionális szolgáltatás-szervezésre és a tudásbázis fenntartására kell koncentrálnia.

Határon átnyúló funkciók

A Kárpát-medence országainak kapcsolatai a közeljövőben várhatóan intenzifikálódnak az európai integráció (schengeni határnyitás, balkáni bővítés, új szomszédságpolitika) hatására. A régi-új munkamegosztás felvirágzását két tényező hátráltatja. Az egyik az erősen artikulált nacionalizmus, ami tulajdonképpen azt

mutatja, hogy manapság még fontosabb a politikai önállóság, mint a modernizáció (bár ezen még talán a generációváltás segíthet). A másik a szállítási költségek drasztikus növekedése, amely „visszarendezi” a térkapcsolatokat.

Pécs határon átnyúló kapcsolatai a város méreteihez és fekvéséhez mérten nem nevezhetők jelentősnek. A magyar–horvát együttműködés a dualizmus időszaka alatt sem volt meghatározó, a két országrész nem együtt, hanem egymás mellett élt. A délszláv háborút követően a keleti országrész, így Eszék jelentősége a korábbiakhoz képest is visszaesett, Horvátországban az idegenforgalom a vezető ágazat, emiatt a fejlődés elsősorban a part menti területeket érinti.

Pécs szerephez juthat a Balkán modernizációjában – mint korábban a visegrádi országok esetében Graz –, de a déli szomszédság jelenleg csak potenciális expanziós tér. Ha Horvátország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina varázsütésre EU-taggá válna, az sem indukálna olyan növekedést, amely kilendítené, és új növekedési pályára állítaná Pécsét. Nosztalgikus felidézni Pécs világháború előtti déli kapcsolatait, de az igazat megvallva az akkori (ipari forradalom előtti) szállítási költségek és a közlekedési hálózat minősége mellett csak igen gyenge gazdasági szálak léteztek. A déli kapuváros funkció elismertségének kérdése sokszor megjelent Pécs történetében: fejlődésének kezdeti időszakában, a dualizmus korában és legutóbb az ezredfordulón. A Balkán kapuja címre természetesen más városok (Szeged, Újvidék) is joggal tarthatnak igényt. Pécs egy fővárosok uralta térben, számos hasonló potenciálú város mellett, hiányos infrastruktúrával, gyenge gazdaságirányítási funkcióival nem lehet a Balkán kapuja. Hajdú Zoltán fordulatával élve a városnak a második világháború óta csak a „vakablak” szerepe jutott. Arról nem is beszélve, hogy a délkelet-európai modernizációban a magyarok olyan erős versenytársakkal szembesülnek, mint az olaszok, osztrákok, németek, akik már meghatározó mértékben jelen vannak a Balkán gazdaságában és mind a külkereskedelem, mind az FDI tekintetében előtűnik járnak. A nagytőke eddig is szabadon vándorolhatott az országok között, ezt bizonyítja a MOL, az OTP és néhány magyar nagyvállalat ezredfordulót követő befektetése a déli szomszédságban, ezeket a jelentős befektetéseket viszont Budapestről irányítják. Ha Pécsnek gazdasági funkciója nem lehet a Balkán északi részén, akkor milyen központi szerepkört tölthet be? Közlekedés nem valószínű, hiszen az egyszer elkészülő autópálya⁴ csak akkor lép elő nemzetközi jelentőségűvé, ha Eszéken és Szarajevón keresztül összeköttetést biztosít a dalmát tengerparton Ploče-val, addig csak Budapest elérhetőségét javítja. A szezonális járatokkal működő pogányi repülőtér befektetőre vár, míg a szintén állami fenntartású eszéki repülőtéren két légitársaság is működik. Pécs és a Balkán rossz állapotú vasúti összeköttetésében a közeljövőben nem várható jelentős javulás. A funkciókat sorra véve az egyetlen valós lehetőség a kultúra

⁴ Itt a kivitelezés alatt álló M6-M60 autópályára gondolok. A csupán tervekben szereplő M9-es déli korridor sokkal nagyobb lehetőségeket rejt Pécs számára – Új Selyemút (Erdősi 2005) – megépülése azonban csak közép, illetve hosszú távon várható.

terén nyitni a Balkán felé. Az viszont, hogy az EKF mennyiben járul hozzá Pécs kulturális kapuszerepének erősödéséhez, nehéz lenne megválaszolni.

Összegzés

Az 1980-as évek óta tartó tendencián, a város és térsége országon belüli relatív helyzetének lassú romlásán a rendszerváltozás sem módosított lényegesen, jelenleg is átmeneti-stagnáló helyzetű a térség. Az újrapiarosítás, az új növekedési pályára állítás mindmáig várat magára. A piacgazdaság fejlesztési koncepciói jól vázolják a város pozícióit és a szükséges feladatokat, a terület- illetve településfejlesztés viszont – részben forrásainál fogva – nem képes bizonyos globális hatóerők negatív hatásait megfelelően ellensúlyozni, illetve a hiányzó belső erőket pótolni. Ezek alapján Pécs a pólus programtól sem várhat csodát, csak fejlesztési forrásainak bővülését. Pozitívumként annyi mondható el, hogy egy nagyváros valamilyen formában mindig meg tud újulni. Erre két út adódik: szerencsés helyzeten vagy endogén erőforrásokon alapulva. Nyilvánvalóan utóbbi a nehezebb és a valószínűbb.

Irodalom

- Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányművei* (1979). Baranya Megyei Levéltár MSZMP archívum. 1979. VIII. 28. VB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai* (1969). Baranya Megyei Levéltár 1/1969/3. 1969. III. 26. PB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól* (1984). Baranya Megyei Levéltár 1/1984/2. 1984. IV. 26. PB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Barta Györgyi (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Enyedi György (2003): *Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában*. Habilitációs előadások 4. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Erdősi F. (2005): Az M9 mint az „Új Selyemút” része? – *Tranzit*. 3. sz. 24–26. p.
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. – *Tér és Társadalom*. 2. sz. 83–102. p.
- Horváth Gyula (témavezető) (1995): *Pécs városfejlesztési koncepciója*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Horváth Gyula (2007): Régióközpontok Európában. – *Magyar Tudomány*. 6. sz. 704–720. p.
- Hrubi László (témavezető) (1996): *Baranya megye területfejlesztési koncepciója*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Hrubi László (témavezető) (1999): *Baranya megye területfejlesztési programja*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Hrubi László (témavezető) (2003): *Baranya megye területfejlesztési programja*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.

- Kaposi Zoltán (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs.
- László Gyula (kutatásvezető) (2006): *Pécs, az életminőség pólusa*. A koncepció véglegesítése: Fejlesztési elképzelések, stratégiai illesztések, indikátorok. Kézirat. PTE KTK, Pécs.
- Lux Gábor (2006): Régi ipari térségeink jövője a regionális fejlődés szemszögéből. In: Kristóf Tamás – Tóth Attiláné (szerk.): *Globális problémák tegnapról holnapig. VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia*. Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest. 220–224. p.
- Pécs, az életminőség pólusa* (2005). Stratégia Pécs város fejlesztésére. Összefoglaló, 2005. november, Pécs. www.pbkik.hu/download.php?id=4530 [2007.03.10.]
- Rechnitzer János (2007): Az európai regionális politika és a városfejlődés. – *Magyar Tudomány*. 6. sz. 692–703. p.
- Varga Attila (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. – *Közgazdasági Szemle*. 3. sz. 704–720. p.

The modernisation problems of a regional centre – the case of Pécs

The aim of this study is to analyse the development of Pécs, the regional centre of South Transdanubia. The change of regime brought about no change in the trend which had been in evidence since the 80s, that is, the slow decline of the city and the county in comparison to the rest of the country. In short, the region is still in transition but stagnating. Reindustrialisation and the designation of new directions for expansion are still missing. Market economy development concepts indicate clearly the situation of the city and the tasks which face it, whilst regional and local development (due to limited resources) are unable to counterbalance the negative effects of certain global market forces, or to compensate for the missing domestic resources. Accordingly, the Pécs growth-pole programme can be no miracle cure for the city and can do no more than serve as a potential tool to improve development resources. However, if we are to search for a positive feature, we could suggest the city's ability to renew itself. This might be achievable either fortuitously or by virtue of its endogenous resources. The latter, whilst more difficult, is, nevertheless, more likely to occur.

19. A TÉRSÉGFEJLESZTÉS SZEMÉLYES MOTIVÁCIÓJÁNAK DIMENZIÓJA

Sági Béla

*„Ha hajót akarsz építeni, ne azzal kezd, hogy
fát gyűjtesz, felvágod a deszkákat és kiosztod
a munkát, hanem a vágyat ébreszsd fel először
a nagy és határtalan tenger iránt.”*

Exupery

Bevezetés

Motiváció – Térségfejlesztés. Talán e két fogalmat együtt emlegetni elsőre kicsit merész, de kutatásomban mégis kapcsolatukat próbálom feltérképezni

Kutatásom egy gazdasági akcióprogramról lassan a program mögött álló személyek vizsgálatára helyeződött át. Történhetett ez azért, mert bármilyen elemzés folytatásakor a programot egy-két személy meghatározó befolyásával, részvételével lehetett értékelni.

Motivációs Tér

Az 1960-as évektől kezdődően elindult új tudományterület a regional science tartalma kiterjedése, célja tekintetében még ma sincs konszenzus. A regional science magyar tükörfordítása a regionális tudomány – bár a szóösszetétel arra utal – „azonban nem régiót, lehatárolt területegységet jelent, hanem teret, mégpedig alapvetően társadalmi teret” (Nemes Nagy 1998, 18.).

Ki kell emelni, hogy „a regionális tudomány önálló diszciplináris karakterét alapjaiban határozza meg az, hogy míg az összes területi tudomány szemléletére, irányultságára az a jellemző, hogy abban a térbeliségnek kitüntetett szerepe van, itt a tér nem egyszerű kiemelt vizsgálati szempont, hanem a regionális tudománynak maga a társadalmi tér a tárgya” (Nemes Nagy 1998, 19.). Így a teret azok társadalmi elemeivel, viszonyrendszerével változásaival állítja a vizsgálódás centrumába.

A kutatásoknál így nagy hangsúlyt kap a konkrét társadalmi tartalom, a különböző társadalmi szférák egymásra hatása, együttmozgása, szintetizálása. A